

Znanstveni i stručni skupovi

Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve holokausta, Jasenovac, 2. kolovoza 2012.

U razdoblju od 1991. do 1995. američka novinarka i književnica Isabel Fonseca istraživala je romsko stanovništvo na području Albanije, Bugarske, Češke, Slovačke, Njemačke, Moldavije, Poljske, Rumunjske i Makedonije. Svoja zapažanja o kulturi, običajima, povijesti i drugim aspektima iz života Roma objavila je u knjizi *Sabranite me uspravno: Cigani i njihov put* (Zagreb: Naklada Pelago, 2005). Autorica je, između ostalog, istaknula kako su Romi od svoga zaborava na događaje vezane za njihovo stradanje za vrijeme Drugog svjetskog rata napravili „umjetnost“, za razliku od Židova koji su daleko odmakli u brizi i obilježavanju stradanja u istom ratu. Stoga se nameće pitanje jesu li Romi, a s njima i svi ostali, zaboravili nacistički i fašistički genocid nad svojim sunarodnjacima?

Jedna od romskih poslovice, čiju su zbirku nedavno izdali Marcel Courthiade i Veljko Kajtazi glasi „...Nane sa and-o šero (Nemamo sve u glavi)...“, te „...Kon sig bistrel, vi lesqe pinre sig si te phiren (Tko brzo zaboravlja, treba imati i brze noge)...“.¹

Romi su na području Europe bili jedna od prvih žrtava nacističke vlasti u Njemačkoj, a njihov model istrebljenja provodile su druge europske vlasti i prije početka Drugoga svjetskog rata. Nasilje

nad ovom manjinskom skupinom pojačalo se s izbijanjem rata u kojemu je nad Romima, zajedno sa Židovima, proveden brutalan model istrebljenja, genocida, holokausta i porjamosa. Rijetke su europske države unutar kojih romsko stanovništvo tada nije bilo proganjeno i nije stradalo (npr. u tom kontekstu spominje se Makedonija). Nakon antifašističke pobjede preživjeli Romi u Europi bili su i dalje socijalno, obrazovno, radno i na druge načine diskriminirani, a u nekim državama nastojalo ih se prisilno asimilirati zabranom prakticiranja njihovih običaja, kulture i jezika. Problemi s njihovom političkom neorganiziranošću, neobrazovanošću i socijalnom marginalnošću omogućavali su takav odnos vlasti prema njima. U tom kontekstu malobrojni su Romi „pričali“ i „pisali“ o svojem stradanju, o čemu najbolje svjedoči naslov knjige Christiana Bernedaca *Zaboravljeni holokaust*. Na određeni način, Romi su zaboravili svoja stradanja jer su se više bavili svakodnevnim egzistencijalnim pitanjima. Istodobno s tim procesom romskog zaboravljanja porjamosa, dogodilo se kod nekih europskih vlasti – iako sa znatnim vremenskim odmakom – priznavanje romskog stradanja. Njemačke su vlasti tek početkom 1980-ih službeno priznale zločine nad romskim stanovništvom, a mnoge druge europske (i svjetske) države to ni danas nisu učinile. U kontekstu poslijeratne europske i američke historiografije „iznikli“ su neki „povjesničari-revizionisti“ koji svojim

1 Marcel Courthiade, Veljko Kajtazi, *Romske poslovice* (Zagreb, 2012), 107.

radom negiraju postojanje holokausta, ali i zločina nad romskim stanovništvom (npr. David Irving, Robert Faurisson, Frederick Toeben, David Duke, itd.).

Unatoč (i zbog) navedenih prepreka u „sjećanju“ na romski porjamos, Roma National Congress i International Romani Union su krajem lipnja 2009. predložili Vijeću Europe obilježavanje Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve pharraimos/ holokausta (*International Remembrance Day of Roma Victims of the Pharraimos/Holocaust*). Kao dan obilježavanja odabran je 2. kolovoza, u znak sjećanja na 2. kolovoza 1944. kada je u koncentracijskom logoru Auschwitz ubijeno oko 3000 Roma.

Ovaj se dan od 2009. obilježava u mnogim europskim državama, što svjedoči o višoj razini svijesti i pijeteta prema romskim žrtvama Drugoga svjetskog rata. Tome u prilog govori inicijativa Lívie Járóke, Cecilie Wikström, Mikaela Gustafssona i Fernanda López Aguilara o uspostavljanju 2. kolovoza kao posebnog Dana sjećanja na romske žrtve. Oni su kao zastupnici u Europskom parlamentu (članovi Europske pučke stranke) napisali *Deklaraciju o uspostavljanju Europskog dana sjećanja na žrtve porjamosa (romskog holokausta)* (*Declaration on establishing a European Day of Remembrance for Victims of the Porajmos /Romani Holocaust*).²

2 *Deklaracijom* se predlaže 2. kolovoza kao Europski dan sjećanja žrtava porajmosa radi očuvanja sjećanja na žrtve i istodobno ojačavanja mira i stabilnosti. Zatim se ističe potreba podupiranja sveučilišnih i institutskih istraživanja „nevolja“ Roma kroz povijest i isticanje povezanosti u prošlosti između europskih društava s Romima. Predlaže se podnošenje *Deklaracije* putem europskih institucija na prihvatanje u parlamentima zemalja članica Europske unije,

Nameće se i pitanje da li se i kako Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve porjamosa/holokausta obilježava u Hrvatskoj. O razmjerima stradanja romskog stanovništva u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata u najkraćem i najslikovitijem obliku dovoljno je reći kako su prijeratni popisi stanovništva zabilježili oko 15.000 Roma (1931), a prvi poslijeratni popis stanovništva zabilježio ih je oko 400 (1946). Ni danas prema službenim popisima stanovništva broj Roma nije dosegao razmjere onoga iz međuratnog razdoblja. Potrebno je istaknuti i to da je slična „šutnja“ o stradanju Roma u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata bila prisutna kod hrvatskih poslijeratnih vlasti i u društvu. Dovoljno je analizirati udžbenike povijesti u kojima je ovo stradanje bilo ili uzgred spomenuto ili potpuno zane mareno (zaboravljeno). Uz to, historio grafski revizionizam prisutan je i u hrvatskoj historiografiji, no zbog složenosti ove problematike njome se potrebno detaljnije pozabaviti na drugom mjestu. U kontekstu hrvatskog historio grafskog istraživanja romskog stradanja dovoljno je reći kako do danas nije izdano niti jedno cjelovito (sintetsko) djelo o stradanju Roma u Drugom svjetskom ratu.³

a ukoliko većina zastupnika Europskog parlamenta potpiše *Deklaraciju* do kraja prosinca ove godine, ona će biti prihvaćena; više o tome: <http://www.eppgroup.eu/press/showpr.asp?prcontroldoctypeid=1&prcontrolid=11354&prcont entid=18934&prcontentlg=en> (pristupljeno 3. IX. 2012.)

3 Iznimku čini djelo Narcise Lengel-Krizman *Genocid nad Romima: Jasenovac 1942*, no iz samog naslova može se uočiti ograničen prikaz ovog stradanja samo na jednu godinu u logoru Jasenovac.

Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve holokausta po prvi put se u Hrvatskoj obilježio 2. kolovoza 2012. na romskom groblju u selu Uštica pokraj Jasenovca. Organizator tog komemorativnog skupa bila je organizacija Centar za provedbu integracija u Europsku uniju, koji čine brojne romske udruge okupljene unutar njega. Na skupu se okupilo nekoliko stotina sudionika, od kojih su većina bili Romi iz raznih dijelova Hrvatske (Međimurja, Slavonije, šireg zagrebačkog područja). Osim njih skupu su prisustvovali predstavnici državnih i lokalnih vlasti te muzejskih institucija: Aleksandar Tolnauer (predsjednik Savjeta za nacionalne manjine), izaslanstvo Grada Zagreba na čelu s gradonačelnikom Milanom Bandićem, izaslanstvo Memorijalnog centra Jasenovac na čelu s njezinom predsjednicom Natašom Jovičić.

Prvi se skupu obratio Veljko Kajtazi (zastupnik romske nacionalne manjine u Hrvatskom saboru) koji je sažeto prikazao progone Roma na europskom i hrvatskom području, posebno osudivši ustaški pokušaj istrebljenja Roma za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Između ostalog, Kajtazi je pozvao na podizanje „dostojnog spomenika“ stradanju Roma, prestanak marginalizacije romskih žrtava, aktivniju ulogu države u sprečavanju veličanja pojedinih ustaških dužnosnika (poput Maksa Luborića) i s tim povezano usklađivanje školskih programa i udžbenika. Zatim je slijedilo čitanje pisma Nevena Mimice, potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske, koji je u ime Vlade pozdravio skup i oštro osudio romsko stradanje u Drugome svjetskom ratu. Istaknuo je hrvatski antifašizam kao

sredstvo borbe protiv ustaškog režima i razlog zbog čega se hrvatski narod svrstao na stranu pobjednika u Drugome svjetskom ratu. Aleksandar Tolnauer se, kao predsjednik Savjeta za nacionalne manjine, u obraćanju skupu posebno osvrnuo na brutalnost ustaškog progona romskog stanovništva za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tolnauer je govorio i o zanemarivanju genocida nad Romima u Hrvatskoj te pokušaju nekih europskih i hrvatskih „znanstvenika“ koji nastoje relativizirati spomenuto romsko stradanje. Nakon toga se skupu obradio Branko Lustig koji je govorio o svojem iskustvu preživjelog židovskog zatvorenika iz nacističkog koncentracijskog logora. Romi su unutar nacističkog sustava koncentracijskih logora, zajedno sa Židovima i nekim drugim skupinama, najviše stradali. Zatim je slijedio govor Berislava Šipuša, zamjenika ministrice kulture u Vladi Republike Hrvatske, koji je istaknuo potrebu obilježavanja ovog dana i podrške u tome od državnih vlasti, posebice Ministarstva kulture putem Memorijalnog centra u Jasenovcu. U ime Hrvatskog sabora skupu se obratio Zoran Vasić, zastupnik Socijaldemokratske partije, koji je ponovio osudu ustaškog progona i zločina nad Romima na području Nezavisne Države Hrvatske te istaknuo podršku Romima u organiziranju ovog skupa.

Nakon toga slijedila je molitva za žrtve predstavnika katoličke i muslimanske vjerske zajednice, dok su se predstavnici pravoslavne vjerske zajednice ispričali zauzetošću obilježavanje blagdana sv. Ilije. Potom je dvadesetak delegacija položilo vijence. Među delegacijama bili su prisutni neki veleposlanici, poput onih iz

Indonezije i Njemačke. Komemoracija je završila pjesmom „Đelem, đelem“.

Ovaj skup treba promatrati na nekoliko razina njegova značaja. Prvi i najvažniji značaj obilježavanja Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve holokausta jest da se on po prvi puta obilježio u Hrvatskoj. Ukoliko se ima na umu da je od završetka Drugoga svjetskog rata prošlo 67 godina i kako se u Hrvatskoj prije nije (na sličan način) obilježavalo romsko stradanje, može se istaknuti kako je s dosta zakašnjenja došlo do ove komemoracije. Drugi značaj navedene komemoracije jest pokazivanje romskog zajedništva i početak njihovog (nadam se kontinuiranog) sjećanja i obilježavanja stradanja za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Hrvatska akademska zajednica u suradnji s drugim romskim, europskim institucijama, mora se („konačno“) uključiti u istraživanje zločina nad Romima i time dati svoj obol u sjećanju na ove romske žrtve s porukom koju su na ovaj dan svi isticali „Nikada se ne ponovilo!“.

Danijel Vojak

Projekt : Sharing History, Cultural Dialogues, Innovating History Education in the Black Sea Region

U Lavovu u Ukrajini održan je od 4. do 10. listopada 2012. regionalni seminar pod nazivom *Dijelimo povijest, kulturni dijalozi, inovacije u učenju povijesti u Crnomorskoj regiji*. Prvi je to od nekoliko planiranih seminara za učitelje povijesti iz Armenije, Azerbajdžana, Gruzije i Ukrajine.

Seminar su u sklopu navedenog projekta organizirali Euroclio (Europska udruga nastavnika povijesti), uz pomoć AAHE (Armenijske udruge povjesničara), PUAHE (Udruge povjesničara Azerbajdžana), GAHE (Udruge povjesničara Gruzije), ANTIM-a (Nacionalne udruge mladih povjesničara Moldavije), svih ukrajinskih udruuga učitelja i nastavnika povijesti te Udruge za građanski odgoj i društvene znanosti u Ukrajini *Novo doba*.

Tematski je seminar bio podijeljen na tri dijela: 1. Prezentacije projekata, 2. Radionice, 3. Razgovor o trenutnoj situaciji u nastavi povijesti zemalja Crnomorske regije.

U dijelu *Prezentacije projekata* Steven Stegers iz Euroclia upoznao je sudionike s ciljevima i značenjem projekta te predstavio *Historianu*, europski portal namijenjen učenicima i učiteljima povijesti. Nakon tih je prezentacija održan okrugli stol o dobivenim informacijama, a moderator je bila predsjednica Euroclia Joke van der Leeuw-Roord.

Seminar je obilovao radionicama koje su se izmjenjivale sva četiri dana rada, a u kojima su sudionici aktivno sudjelovali. Kako upotrijebiti materijale s portala *Historiane* u nastavi povijesti pokazale su Julija Kušnereva iz Rusije i Irina Kostjuk iz Ukrajine. Kušnereva je održala radionicu na temu *Mozaici kulture – učenje o ljudskim pravima manjina u povijesti*, a Kostjuk radionicu na temu *Revolucija u Ukrajini 1917. godine*.

Kako kritički čitati povijesne izvore pokazao je Semih Aktetin iz Turske s radionicom *Tko je pobijedio u bitci kod Kadeša – govore li povijesni izvori istinu?*

Učitelji povijesti iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske Bojana Blagojević – Dujković i Igor Jovanović pokazali su u radionici *Jugoslavenski sokol – čuvar nacionalnog identiteta* igru uloga i multiperspektivnost u nastavi povijesti.

U trećem su dijelu seminara učitelji zemalja povijesti u Crnomorskoj regiji odabrali prioritetne teme, zadatke i metode koje će obuhvatiti projekt, raspravljali o izazovima i problemima u nastavi povijesti u regiji, o aktivnostima koji će poboljšati rad učitelja u nastavi.

Tijekom seminara sudionici su imali prilike razgovarati jedni s drugima, dijeliti iskustva svojih kolega te se aktivno uključiti u projekte svojih nacionalnih udruga.

Igor Jovanović

Završni seminar projekta *History that connects*

U Domžalama je od 18. do 21. listopada 2012. godine održan završni, šesti seminar projekta *History that connects* – Povijest koja povezuje. Projekt je započeo u veljači 2011. te okupio učitelje, nastavnike i profesore povijesti iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije, Srbije i Kosova. Glavni nositelji projekta – Euroclio (Europska udruga nastavnika povijesti) i udruga nastavnika povijesti navedenih zemalja – organizirale su šest seminara tijekom 2011. i 2012. godine, i to u Sarajevu, Velesu (dva puta), Bečićima, Puli i Domžalama. Voditelji projekta bili su Joke van der Leeuw-Roord, izvršna

direktorica Euroclia, i Jonathan Even-Zohar, menadžer Euroclia.

Iz Hrvatske su u projektu aktivno sudjelovali učitelji i nastavnici povijesti, ujedno i članovi Hrvatske udruge nastavnika povijesti, Kiti Jurica Korda iz Dubrovnika, Denis Detling iz Osijeka, Igor Jovanović i Sanja Pereša Macuka iz Pule, kao i Hrvoje Klasić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Kiti Jurica Korda i Denis Detling bili su koordinatori projekta za hrvatski tim.

Tema projekta bila je *Kako proučavati kontroverzne i osjetljive teme iz povijesti zemalja bivše Jugoslavije od 1900.-1945. godine*. Sudionici projekta imali su priliku slušati veoma zanimljiva predavanja i sudjelovati u radionicama u kojima su svoja iskustva u istraživanju i poučavanju raznih kontroverznih tema podijelili sveučilišni profesori i stručnjaci za metodu nastave povijesti iz desetak europskih zemalja.

Nakon šest održanih seminara, izrađena su 22 modula (nastavne jedinice), podijeljena u četiri teme: *Atentati i otpori*, *Ekonomija*, *Sukob i suradnja* i *Svakodnevnici život*.

Na završnom seminaru u Domžalama sudjelovala je i Susanna Margaret Gestsdottir, povjesničarka s Islanda, koja je saslušala prikaze svih modula te dala kritički osvrt na aktivnosti i materijale koji su bili predstavljeni.

Završni je seminar bio uspješan u postizanju postavljenih ciljeva (izrade 22 modula) i u stvaranju plodnog područja za debate od strane sudionika tijekom svih seminara.

Igor Jovanović

Seminar *Iron Curtain stories*, Prag, 18. siječnja 2013.

U Pragu je 18. siječnja 2013. održan u Institutu za studije totalitarnih režima međunarodni seminar *Iron Curtain stories*. Seminar je održan u sklopu projekta *Iron Curtain trail* – mjesta na granicama bivše Željezne zavjese. Seminar je vodila Lenka Koprivova, voditeljica projekta iz nevladine udruge *Post Bellum* iz Praga.

Krajem Drugoga svjetskoga rata Željezna zavjesa u dužini od 7.000 km spustila se na europski kontinent i podijelila ga na dva dijela. Preko četrdeset godina Željezna je zavjesa bila neprobojna barijera između komunističkih zemalja Istočnog bloka predvođenih Sovjetskim Savezom i demokratskog Zapada koji su predvodile Sjedinjene Američke Države. Ta dobro čuvana granica postala je simbol podijeljene Europe i podijeljenog svijeta. Završetkom Hladnog rata krajem osamdesetih godina dvadesetog stoljeća Istočni blok je potonuo pod valovima demokratskih revolucija, a komunistički režimi različitih zemalja srušili su se kao domina. Nakon dvadeset godina demokratskih promjena prijetnja Željezne zavjese postala je prošlost. Prelazak međunarodnih granica između Istoka i Zapada danas je veoma lagan. Nestale su granice ograđene bodljikavom žicom, zidovi, stražarnice i graničari s uperenim oružjem. Sačuvana je ostavština, ona materijalna i vidljiva, i ona sačuvana u ljudskim pričama i sudbinama.

Cilj je prvog dijela projekta *Iron Curtain stories* metodom „oral history“ prikupiti svjedočanstva ljudi koji su bježali preko Željezne zavjese te istražiti razloge, motive, načine i mjesta prelaska

i bijega preko granice. Nakon prikupljanja svjedočanstava, ona će se postaviti na internetski portal *Memory of Nations*. U drugom će se dijelu projekta *Iron Curtain trail* skraćena svjedočanstva te opisi i fotografije konkretnih mjesta s kojih se bježalo ili prelazilo granicu ugraditi u aplikaciju mobilnih telefona portala *Memory of Nations*. Te će aplikacije služiti putnicima na biciklističkim stazama koje se postavljaju diljem Europe na mjestima kojima je prolazila Željezna zavjesa.

Nakon predstavljanja projekta *Iron Curtain stories*, prezentaciju EuroVelo route prikazao je Daniel Mourek, član međunarodne biciklističke organizacije. Svaka EuroVelo ruta sadrži itinerer staze, opis povijesnih i prirodnih atrakcija, materijalnu ostavštinu Željezne zavjese (stražarnice, osmatračnice, bunkere, vojne barake, ograde, carinske postaje), adrese najbližih muzeja i izložbi. Svaka je staza označena različitim informativnim tablama i plakatima.

Nakon prezentacije Daniela Moureka, sudionici seminara su se upoznali s načinom postavljanja svjedočanstava na internetski portal *Memory of Nations* i na aplikaciju mobilnih telefona te dogovorili metodologiju rada.

Osim nevladine udruge *Post Bellum* iz Praga, u projektu sudjeluju i Institut za istraživanje komunističkih zločina iz Bukurešta, Sveučilište Johannes Gutenberg iz Mainza, nevladina udruga *Post Bellum* iz Bratislave, Institut za proučavanje revolucije iz 1956. iz Budimpešte te Istarsko povijesno društvo iz Pule.

Milan Radošević, tajnik Istarskog povijesnog društva iz Pule, odabran je za

koordinatora projekta od strane hrvatskog partnera, dok će svjedočanstva prikupiti i aplicirati na internetske stranice

Igor Šaponja i Igor Jovanović te studenti povijesti Sveučilišta Jurja Dobrile iz Pule.

Igor Jovanović